

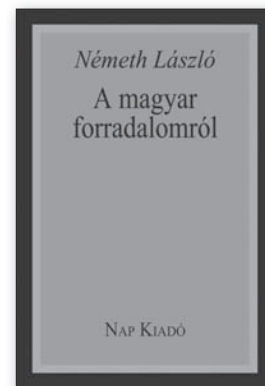
Könyvélmények leírása következik, Brehmtől *Az állatok világa*, Cooper, Jókai, Gárdonyi, Herczeg. Majd az iskola történései, tanárokhoz fűződő élmények, iskolatársak. Az indiánok elnyomástól való megmentésének terve, néprajz – mindezt történetek illusztrálják. Teherautós utazás az apával a gazdák „fejtágítására”, az orosz könyvek széttépése, azután cserkészttábor örökké aranyba vésődött emléképei. Az elbeszélés listává is alakulhat, a diáktársak felsorolásakor oldalakon keresztül mutatja be egyenként az egykori pajtasokat, rövid képekben jellemezve őket. A részletek felsorolása a megőrzés szándékát mutatja, az elmúlástól igyekszik megóvni az elbeszélő saját világát, amelyet pontos bemutatással ment át a jövőbe. A Református Gimnáziumból (ahol az új rendszer miatt végül is az általános iskola felső tagozatát töltötte a szerző) a Fazekas Mihály Gimnáziumba került át; ismét tanárokat, órákat, élményeket látunk, csupán a keretek változnak. Persze ekkor már a hatalom abszurditása is megmutatkozik, a tanulóifjúságot közhasznú munkákra vezénylik, gumipitypang, gyapot meghonosítása a fő cél. Az irodalomtanításban is jelen van az uralkodó ideológia szűk látóköre és primitív szelleme. Két költő-órásunk lírájáról azt tanítják, hogy azt „öncélú formalizmus jellemzi, Kosztolányi szembefordult a forradalom haladó eszméivel, Babits pedig a társadalmi problémákkal való foglalkozás helyett előkelően visszavonult a l'art pour l'art elefántcsonttornyába.” Rákosi Mátyás groteszk figurájának ábrázolása is megkerülhetetlen, akárcsak Sztálin halálának eseménye és az erre adott nyílt vagy rejtett reakciók.

Közben a hős teleír egy versfüzetet első kezdeményeivel, amely könyvecske ugyan a tűzhely lángjában végzi, de az úton mégis elindul a szerző. Megtanul biciklizni is, hogy a kerékpár életének fontos részévé váljon. Nagykorúvá válik, és talán fel is nő. A történet 1955 első felében zárul, biztatva olvasóit, hogy az elkövetkező évek már egy másik könyv lapjaira kíváncsoznak.

Buda Ferenc leltárt készít. Életrajzának részletessége párját ritkítja, a mesélés mégsem válik érdektelen részletek felsorolásává. Az alkotó küzd a teljességért: „E sorok előrehaladtával újra meg újra azt kell észrevennem – s nem épp megnyugodva –, hogy az idő omlatag homokrétegei szakaszonként szinte áthatolhatatlanul eltakarják előlem a múlt számos részletét.” Sorrendiséggel és nevekkel akadnak bonyodalmak – írja, tehát nyilvánvaló a szándék: az örökkévalóságért a saját világ teljességének felrajzolásával küzdeni. „Vajon helyes-e, valós-e a megírt s a meg nem írt dolgok aránya? Vajon mindenkor jól

döntöttem-e el, hogy mi a szükséges és mi a fölösleges? Valaki persze itt nyomban közbevetné: mi az, hogy szükséges, mi az, hogy fölösleges? Mindent meg kell írni...”

Realista ábrázolástechnikájával élettel teli miliőt rajzol a szerző, nem nosztalgiával, hanem az emlékeket a vonatkozó valóságszerű jelenbe helyezve. Pontos megmutatja a századelő, századközép világát, saját tapasztalatát használva rendezőelvként, a külvilágra koncentráva. Megőrzi így a korabeli Debrecent és szereplőit is a mának, hiszen ismerősként távozunk a városból. Ez a személyes múlt folyamatos párbeszédben áll a történelem nagy színpadán elhangzottakkal, ezáltal az olvasó számára is ismerőssé téve a könyv történeteit.

NÉMETH LÁSZLÓ
*A magyar
forradalomról*
Nap Kiadó
Budapest, 2011

Ködöböcz Gábor

A VEZÉR NÉLKÜLI FELKELÉS

A Nap Kiadó *Magyar esszék* sorozatának legújabb darabjaként jelent meg Németh László 1956-hoz kapcsolódó írásainak gyűjteménye. Görömbei András a kötet előszavában a Németh-hagyaték kivételes értékű dokumentumaként és az író-gondolkodó különleges tanúságtételeként méltatja a jelentős erkölcsi és szemléleti bátorságot mutató írásokat. Az életmű avatott ismerőjeként a könyv két leginkább népszerű darabját (*A magyar forradalom* című tanulmányt, illetve a *Magam helyett* című életrajzot) egyenesen az 1943-ban

Szárszón elmondott beszéddel állítja párhuzamba. Németh László rendkívüli és váratlan tüneménynek, egyszersmind világtörténelmi jelentőségűnek mondja a magyar forradalmat, amely erkölcsi tisztaságával példát, reményt és hitet adhat más nemzetek számára is. Az író testamentuma szerint „ne térjünk el a forradalom útjáról se jobbra, se balra”; őrizzük a ránk bízott kincset, hogy ezáltal megőrizzessük önmagunkat.

Ezer sebből vérző történelmünk során a Gondviselés kozmikus derűjéből táplálkozó kegyelmi pillanatok és a nagyvilág csöppnyi irigységgel vegyes feltétlen csodálatát csak kivételképpen élhették át. 1956 őszének rendhagyó dramaturgiájú, tisztaságot sugárzó napjaiban az egy ütemre mozduló magyarságnak ebben a katartikus élményben lehetett része. A forradalommal közösséget vállaló írók-költők a világtörténelmileg is jelentősnek tartott, lélekemelő napok hatására ígéretes távlatokról, a szabadság elérhető közelségéről, magyar csodáról, harmadik útról és „emelkedő nemzetről” beszéltek. Jókai Anna finom reflexiója szerint „1956 az a metafizikai pillanat a nemzet életében, amikor a ritkán aláereszkedő népszellem leszállt a magasból, s gyönyörű, de röpké két hétre megteremtette az önálló nemzeti lét, a szabad önrendelkezés illúzióját” (Hitel, 1998/10.). 1956 egyszerre felemelő és tragikus napjaiban – Székelyhidi Ágoston nagyformátumú írását idézve – a megosztásból összetartás lett, hogy aztán a leveretés nyomán az összetartásból újfent megosztás legyen. A forradalom bukásával a lelkiismeret-vizsgálatnak, a nemzeti megtisztulásnak a pillanata talán örökre elmúlt. Ráadásul a nemzeti lelkiismeret-vizsgálatot szorgalmazó Zétényi–Takács-féle törvényjavaslatot az Alkotmánybíróság 1992-ben elutasította. Ezáltal nemcsak a jogorvoslat, de a társadalmi konszenzus esélye is elsikkadni látszik. Azért, hogy ebben az alacsony horizontú, oxigénszegény közegben ki ne essünk a szerepünkéből, s azért, hogy – Határ Győző szavaival – „ki ne butuljunk a saját történelmünkéből”, az irodalomhoz, azon belül is a költészethez kell folyamodnunk.

Az 1956-os forradalom mint abszolút viszonyítási pont azért lehet a mai Magyarország legfontosabb hagyománya, mert – Csoóri Sándort idézve – „ötvenhatban minden megtörtént: az is, ami bekövetkezett, és az is, ami nem. Lejátszódott bizonyos értelemben a múltunk, és lejátszódott bizonyos értelemben a jövőnk is”. Ennek megfelelően a – prózában és versben egyaránt sokféle regiszteren megszólaló – magyar irodalom 1956 szellemének ideálképét s az ideál-

kép kifosztásának lelki dokumentálását adja. Az „embernek magyart, magyarnak emberit!” eszményi modelljét artikuláló művekben a tét lényegileg mindig ugyanaz: a hazugság, az árulás, a maszatolás, a szerializmus, a korlátozás, a jogtiprás és az öncsonkítás könyörtelen elutasítása, egyszersmind a léttelenség igénylése, az életértékek és életszentségek határozott védelme. Az 1956-os témájú, illetve ahhoz kapcsolódó irodalmi alkotások az örökség súlyával szembeállítva mindezenekelőtt arra intenek bennünket, hogy „tisztának a tisztát őrizzük meg”.

Az utóbbi Nagy László-i gondolat bajosan valósítható meg egy olyan országban, ahol a rendszerváltozás úgy ment végbe, hogy lényegében senkit sem kényszerített színvallásra, így aztán a múlttal való kollektív szembenézés híján konszenzus sem születhetett a 20. századi történelmünket meghatározó nemzeti sorskérdések kapcsán. Milyen önismerete és önbecsülése lehet egy olyan népnek, amely a létét máig ható érvénnyel, alapvetően befolyásoló történések (Trianon, 1956) ügyében nem tud vagy nem akar az egész közösség számára biztos fogódzót jelentő, tiszta, világos és egyértelmű helyzetet teremteni? A ki nem kényszerített hibák garmadájával kudarcot kudarokra halmozó utóbbi két évtized a szemfényvesztés és maszatolás közepette még arra sem volt képes, hogy a nemzeti közmegegyezés egyfajta gesztusértékű minimumaként legalább a közép- és felsőfokú oktatásban konzekvens módon szerepeltesse a vezér nélküli forradalom példátlan nemzeti egységet megvalósító, leveretésében is dicső napjait.

A magyarságban és emberségben legkülönbek közé tartozó költő, a Németh László halhatatlan szellemének emlékezetes szépségű verssel adózó Nagy Gáspár is mintha tragikus következményekkel járó jelenlét- és emlékezetvesztésünkre figyelmeztetne minket: „Egyszer memoriterként megtanultam / beköszöntőjét, sokáig betéve fűjtam / ezt a csakazértis, bátor nagy lélegzetet, / ahol a lélek a mondaton túl van, / és az ész már mindennel számot vetett. // A szív meg leszámolt eleitől fogva, / idővel, bajjal, üldözőkkel: / a férfi a halál suhogó árnyékában élt, / bár igazán sose halt meg, / de azért jobb és értőbb utókort remélt!” (*Éjszakámban lámpafény*).

Németh László és az 1956-os forradalom viszonyáról értekezvén a kiváló irodalom- és eszmetörténész, N. Pál József a következőket írja: „Annyi bizonyos: ezt a történelmi forró kását hiába kerülgetjük, rólunk, e századi történelmünk még mindig csak fanyalogva vállalt

legszebb fejezetének mineműségéről, meg egy rendkívüli szellem etikai-gondolkodói következetességéről van itt szó, amelyet értelmezni alighanem csak az egész életmű összefüggésében lehet”. Az örvendetesen bővülő Németh László-recepció egyik legfőbb tanulsága is az lehet, hogy egy Németh-formátumú lángész világnézetének módosulásait nem szabad egyszerű képletté vagy tetszetős formulákká redukálni, mivel az egyoldalú megközelítések szükségszerűen csak részizgazságot hordoznak. Ebbéli minőségükben pedig az életművet leginkább jellemző világgépi összetettséget és jelentésbeli gazdagságot kérdőjelezik meg.

Az imént idézett tanulmányban (*Az életmű kegyelmi pillanata*) Németh László egyik legsúlyosabb magyarság-vonatkozású történetfilozófiai dilemmáját N. Pál József ekként világítja meg: „Németh László ment, mert szólította az idő, elmondta a magáét és – literatúránk sorsán meditatálván – igen súlyosat kérdezett. Lesz-e, lehet-e még feladata a magyarságnak, s ha igen, lesz-e elég erő, tudás és elszántság benne, hogy a teljesítés során önnön életesélyeiért küzdve úgy – olyan »eszmény« igézetében és olyan »mesterségbeli tudás« birtokában – oldja meg a maga dolgát, hogy az a történelmi lecke előtt álló világ (világ-civilizáció) számára is példává lehessen. [...] A Magyar műhely – amelynek megírása (1956. szeptember) és megjelenési (1957. szeptember) ideje szinte erkölcsi zárójelbe fogta a forradalom körüli történéseket – végül is ezt kérdezte. Aztán jött október...”

Németh László *A magyar forradalomról* című, eddig publikálatlan, nagy ívű tanulmányában a kiemelkedő történelmi személyiségeknek kijáró tisztelettel, rokonszenvező empátiával és imponáló árnyaltsággal beszél a forradalom miniszterelnökeiről, az utóbb mártírhalált szenvedett Nagy Imréről. A kép több, egymásnak is ellentmondó mozaikból áll össze, de az alapmotiváltságot illetően mégis meglepően koherens. „Nagy Imrével én sosem beszéltem – képességeit nem ismerem. Egy egyetemi tanítványa megütődve nézett rám, mikor dicsérni próbáltam előtte. Akik a minisztériumban szolgáltak, azt mondják: nem volt jó miniszter sem. A Rákosival vívott harca a pártban azt mutatja, hogy a politikai taktikázás sem volt erős oldala. Egy politikus nagysága azonban nem a szakmai kiválóságán múlik, hanem pályája vonalán – hogy bizonyos nagy sorshelyzetekben hogyan tudja a nemzeti sors megkívánta szerepet magára öltetni. Kossuthot, mint embert nem tudnám Széchenyi mellé állítani, de a nemzet, joggal, mégis őt fogadta szívébe – mert ’48-ban ő testesítette meg s vitte er-

kölcsi diadalra óhajait. [...] Ugyanígy vagyunk Nagy Imrével. Amikor a magyar parasztságot legjobban sanyargatták – ő a Központi Bizottságban, a bebörtönzést kockáztatva a pártjára állt, ezért sarokba is állították. Amikor a malenkovi időkben miniszterelnököt csináltak belőle, sokkal messzebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. [...] Nyilvánvaló, hogy e tizenegy nap alatt s azóta sem vesztette el sem a jobbról, sem a balról jövő vadak közt a nemzet szeretetét – s ha ma meghalna –, kétségtelen, hogy 20. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét. Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusnak) morális kiválósága révén. [...] Még korai, hogy Nagy vizsgájáról ítéletet alkossunk. Volt pártfelei azt mondják: gyenge volt, engedett – a másik oldal meg épp azt kifogásolja – hogy későn engedett. De én úgy hiszem, hogy a kétféle morális ösztönzés: a pártemberé és nemzeti vezéré, a belátásé és a féltésé, szereteté – körül-belül azt csináltatta vele, amit a legélesebb jódekedés csinálthatott volna. A népszerűtlenség határán fékezte, ami fékezhető volt, s engedett, ahol a nem engedés bajt hozott volna.”

Németh Lászlónak a Nagy Imréről alkotott képe kortárs költőink Nagy Imre-élményével is szembeötlő hasonlóságot mutat. Bizonyára nem a véletlen műve, hogy a küldetését példásan teljesítő, az áldozatot tudatosan vállaló egykori miniszterelnöknek Faludy Györgytől és András Sándortól Máté Imrén, Gömöri Györgyön át Nagy Gáspárral és Petri Györggyel bezárólag megannyi híve és tisztelője van. Fölöttébb beszédes, hogy a felsoroltak Nagy Imre-képe meglepően egynemű, lényegében egy irányba mutató, letisztult és világos.

Hogy Nagy Imre életművének politikai és emberi üzenete mennyire kikezdehetetlen és tiszteletet parancsoló, arra a sok kínálkozó példa közül álljon itt Petri György ide vágó versének részlete: „Én nem koszorúzok és nem adok / interjút. Személyes kapcsolat van / Nagy Imrével, annak ellenére, / hogy sohasem találkoztam vele. Sajnos. / Sokat tanulhattam volna tőle. / Érzelemgazdagságot, bölcseséget. / És ami a legfontosabb: igenis lehet / erkölcsösen politizálni” (1956). Vasadi Péter szép és okos esszéjének (*Valóságáról, világosságáról*) ide kívánczó sorait idézem: „Politika és erkölcs – egy gyékényen? De még mennyire! Az ilyen kapcsolat vagy »jó viszony« csak azoknak a rablószívű képmutatóknak abszurdum vagy nemszeretem-fejlemény, akik eltompították egy nemzet érzékenységét, kislelkűvé és tudattalanná tették, a képzeletétől is megfosztották az elmúlt – de

még köztünk leskelődő – évtizedek véres politikai dilettantizmusában, s azt sugallják ma, hogy nélkülük a megújulás kudarcra van ítélve” (Hitel, 2001/6). Nagy Imre, mint tudjuk – az orosz tankok fedezékében hatalomra kerülő Kádár János legendás „szavahihetőségének” köszönhetően –, 1958. június 16-án bitófán végezte. Bírái előtti helytállása, a kivégzés pillanatáig tanúsított méltósága, emberi tartása joggal avatja őt a 20. századi magyar történelem egyik legtisztéletreméltóbb alakjává. András Sándor Nagy Imre-képe is ezt a vélekedést erősíti bennünk: „Utolsó kívánsága az akasztás előtt / hogy fenntarthassa a szemüvegét. / Amikor összerándult a teste és előrezokkent a halálba, / a fémkeretes könnyű üveg / betonra hullott és megrepedt. / Ha látni akarsz, vedd föl / tedd föl és tekints / a repedt világba” (*Nagy Imre*).

Ezekből az alakrajzokból egy olyan tiszteletre méltóan rokonszenves, pozitív üzeneteket hordozó, helyenként idealizáltak és mitizáltak tetsző figura magasodik föl előttünk, aki saját korlátain és korábbi reflexein fölülemelkedve sodródó szereplőből tragikus hőssé tudott válni. Összes hibája és esetleges mulasztása ellenére ekként szerepel a történelmi emlékezetben is, hiszen tudatosan vállalta a vérbefojtott forradalom eszményei melletti bátor kiállást, s ezáltal a vértanúságot is. Az, hogy nem kért kegyelmet, mindenképpen emberi nagyságra vall. Az pedig, hogy a politikai rehabilitációjára vonatkozó baljóslatú víziója is beigazolódott – nevezetesen, hogy azok rehabilitálják majd, akik halálra ítélték –, csak a legnagyobbakra jellemző éleslátását dicséri.

Németh László *1956. novemberi jegyzet* című rövid írásában ugyan csak kivételes tisztánlátásról és kikezdhetetlen morális tartásról tesz tanúságot, amikor a forradalommal kapcsolatos tapasztalatait a következőkben fogalmazza meg: „A magyar nép, munkásság, parasztok, diákok, katonák, az elmúlt hetekben bennünket is megdöbbenő szenvedéllyel és egységgel nyilvánította ki akarátát. Ehhez, amíg új, békés akaratnyilvánításra alkalmat nem adnak neki, nekünk, magyar íróknak bármit hozzáfűzni sem szándékunk, sem jogunk. [...] A magyar forradalom csodálatosan mérsékelt, sőt nagylelkű volt – a megbántottak is megbocsátást és összefogást hirdettek. [...] Az elpusztult pártfunkcionáriusok száma se teszi ki ezredrészét sem az ártatlan megölt munkásoknak, anyáknak s gyerekeknek. Az a félelem sem igazolódott be, hogy a forradalom ellenforradalom felé tolódik.”

Az Ottliknál „einsteini világvarázslatként” megélt október végi napok – az író összes félelme és aggodalma ellenére – Németh László

életében is kegyelmi pillanatokká állnak össze. Kegyelemmé abban az értelemben is, hogy „egy örökre szent-évszámú Kedden” megtörtént a 20. századi magyar és világtörténelem talán legnagyobb csodája: varázsütésre és vezér nélkül nemzetté lett a nép. Ahogy Németh László *Emelkedő nemzet* című írásában olvashatjuk: „Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert az a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. [...] De hogy a nemzetgyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.”

A nemzetgyötrés és megaláztatás legújabb stációját éppen a forradalom 50. évfordulóján elszenvedő magyarság számára mit is kívánhatna a jó fényeket remélő recenzens? 1956 szelleméhez hűen leginkább talán azt: ne helytartók, megtartók jöjjenek!